

# ALTORIŲ ŠEŠĖLY

## 1. BANDYMŲ DIENOS

Putinas davė romaną žmogišką, lietuvišką, putinišką, davė romaną, kuriame ir kitoms tautoms įdomi psichologinė problema yra įvilкта į lietuviško gyvenimo ir dvasios pavaldus ir putiniškai interpretuota.

Romane vaizduojamas prieškarinis kunigų gyvenimas, o ypač ryškiai ir gyvenimiškai būsimųjų kunigų prirengimas — seminarija. To romano medžiaga nauja ir lietuviška, nes kunigų prirengimas bemaž niekeno neliestas, o kunigo gyvenimas lietuviams yra daug reikšmingesnis kaip kitoms tautoms. Istorinių sąlygų taip jau susidėta, kad kunigas Lietuvoje turėjo brautis į visas gyvenimo sritis, net ir maža tesusijusias su kunigiškomis pareigomis. Plačiau turėjo veikti, daugiau padaryti, daugiau ir pagundų pakelti. Putino romanas aprašo tėvų norus susilaukti sūnaus kunigo, varu varymą į seminariją, mokinių moralinį tvirkimą prieš karą gimnazijose, intelektualinį ir moralinį jauno seminaristo rengimą į kunigus, tautinio klausimo plėtrą. Ypačiai pabrėžiamas auklėjimo trūkumas, nemokėjimas prieiti prie auklėtinio dvasios, nusmelkimas jo individualybės, išviršinė dresūra.

Tai anų laikų seminarijos vaizdas, kada į kunigus ėjo ne tik pašauktieji, ne tik tėvų stumiamieji, bet ir karjeristai, ištižėliai, nepaslenką kitokios profesijos pasieškoti arba iš viso negalvoją, kam jie į kunigus eina. Pagaliau ir į profesūrą ar į aukštesniuosius dvasininkus (net klebonus ir vikarus) galėdavo pakliūti ne būtinai geriausieji žmonės, nes reikdavo, kad rusų vyriausybė juos patvirtintų. O rusams nebuvo jokio intereso katalikų vadovybėj matyti pačius geruosius administratorius ir auklėtojus. Tik po 1905 m. rusų priežiūra kiek sušvelnėjo. Šitas dalykas autoriaus, tiesa, nesuminėtas, bet jis neužmirštinas, norint suprasti Putino aprašomojo kunigų ir seminarijos gyvenimo priežastis.

Nors romane ir atvaizduojamas seminarijos ir kunigų gyvenimas, bet jis atvaizduoti nėra autoriaus tiesioginis tikslas. Jam rūpi psichologinė-filosofinė problema: ar kunigavimo pareigos yra suderinamos su poeto pašaukimu. Kad išspręstų rūpimą problemą, autorius ima vaikina su aiškiai pradedančiais busti poeto gabumais ir išleidžia jį į seminariją. Ar jis bus geras poetas ir geras kunigas drauge? Visas romanas (bent pirmoji dalis), kurio fabula ir intriga labai nepaini, ir yra budrus klieriko Vasario dvasinės evoliucijos sekimas nuo pat pirmųjų jo žingsnių seminarijoje ligi primicijų. Vasaris yra ne toks kaip visi; kaip pats autorius pasako, jis yra išimtis, bet vis dėlto jame randi apsčiai lietuviškų charakterio bruožų. Tas „tylus ir klusnus jaunuolis“ yra sykiu ir užsidarėlis, jei kas nori į jo slaptas mintis ir širdį įsigauti, ir maištininkas savo mintim, bet ne darbais. Jis užsispyrėlis, jei kas nori jam įkalbėti. Bet jis labai minkštas, jei kas lyg netyčiomis, lyg ne jam, numeta mintį. Jis tokiai minčiai lengvai pasiduoda, ją toliau pina, atmaizgioja, tapdamas net hiperkritiškas, imdamas viską per daug tragiškai, nors tariasi esąs jai kritiškas. Jis turi daug lietuviško jautrumo ir hamletiško refleksingumo. Net religijoje jis yra emocionalistas, norėtų Dievybę pajauti kaip visuotinę meilę, pan-

teistiškai visur įžiūrėti jos dalelę, kaip Goethes Verteris. Tokių kosminės religijos pėdsakų romantiškai nusiteikę tyrinėtojai mėgsta pastebėti lietuvių tautodailėje, lietuvių kapų sieksniuose kryžiuose, net lietuvių charakteriuose. — Šitokia prasme, man rodos, ir Vasaris yra lietuviškas.

Lietuviška natūra atsiskleidžia net Vasario švelniausiuose išgyvenimuose — erotinėse emocijose. Meilę jis jaučia taip, kaip liaudies dainose — švelniai svajodamas, o mylimo objekto negalėdamas pasiekti, jis rezignuoja, kaip kad dainos bernužėlis, grįžęs iš karo ir radęs mergelę ištekėjusią; Vasario „ne man meilė“ skamba taip pat kaip Vienožinskio „man vis tiek pat“.

Romantiškai nusiteikę žmonės žavisi tokiais herojais, juos užjaučia, kaip daug aukščiau iškilusius už aplinkinę visuomenę, kaip kenčiančius dėl tos visuomenės netikusios santvarkos. Žinoma, tai skonio dalykas. Bet įvertinant tokių lietuviško charakterio bruožų vaidmenį lietuvių tautos istorijoje, reikia pripažinti, kad tasai užsidarymas padėjo lietuviams išlaikyti etnines žymes, o gražumu, nejučiomis, per kultūrą skleidžiama vokietybė įsigalėjo Maž. Lietuvos būrų tarpe daug stipriau. Tačiau dabar šitas užsidarymas ir pasyvumas su hiperkriticizmu lietuvius žudo — neduoda iniciatyvos ir akcijos kultūrinei tautos pažangai.

Palauksim, kur link Vasaris evolvuos tolesniuose tomuose, tada tiksliau bus galima susivokti jo painioje dvasios konstrukcijoje, kuri, man rodos, nėra kai kur ir psichologiškai nuosekli.

Kitos Vasario prigimties žymės rodo jį mums ne tik lietuvišką, bet individuališkai putinišką. Kaip Putino lyrikoj jautriausias stygas paliečia erotinės emocijos ir gamta, o visi kiti motyvai tik talkina toje simfonijoje, taip ir Vasario švelnių jausmų gamoj labiausiai jautrūs tie, kuriais reaguoja į erotinius ir gamtos akstinus. Gamta Vasarį kaip balzamas, anot Maironio, ramina, o meilė Vasariui tik svajonėse yra graži, o

gyvenime kančias jam skirianti jėga. Jeigu ir šypteli iš meilės ištriškęs spindulys, tai tik tam, kad dar labiau drumstų jo protą, graužtų sąžinę, gilintų konfliktą tarp širdies patraukimų ir pasiimtų kunigo pareigų. Šitas konfliktas ir padaro Vasario figūrą dramiška. Jis kovoja su savim, kad atsikratytų realios moters meile (Liucės), bet jis nesiryžta išmesti iš savęs susižavėjimo katedros Nepažįstamąja, išmesti tos meilės, kuri vadinama idealistine moters meile, kuri vis dėlto siekia būti konkretizuojama (kad ir Liucės pavidalu).

Iš tos vidaus kovos ir kyla Vasario melancholija, aptraukusi visą veikalą. Tai lyg apniūkęs lietuviško dangaus pakraštys. Tik retkarčiais tą melancholišką paniūrimą išsklaido idiliškas gamtos pragiedrulis. Nuostabiausias ir gražiausias visam veikale, kupinas lyriškos poezijos tokis pragiedrulis tai Vasario išleistuvės su jo Aušrakalniu. Šita kasdieninės gamtos plazdenanti gyvybė ir pačius veikėjus (ypačiai Vasarį) skatina įsigerti visu kūnu ir krauju į gamtos gaivalą. Net ir moteris traukia Vasarį į save kaip gamtos dalelė. Vėl retkarčiais, kada Vasaris stengias visai apvaldyti tą savo gaivalinę prigimtį griežtu atsisakymu, melancholija pavirsta juoda desperacija. Aukščiausias jos laipsnis — pasiutusi dvasios kova subdiakonato šventimų išvakarėse, kada žemės ir gamtos viliojimų nepajėgia išblaškyti dangiškas pašaukimas. Tai du stipriausi(1) ir kontrastiškiausi momentai visam romane. Juodu charakteringi ir Putino lyrikai.

Ne tik Vasario figūra yra dramiška lyriška, bet ir pačiame autoriaus vaizdavimo ir pasakojimo būde prasi-veržia autoriaus subjektyvios emocijos. Vasario žingsnius autorius palydi su tylia širdgėla, su apgailėstavimu („vargšas klierikėlis“), su pateisinamuoju žodžiu („Argi jis kaltas, kad“...), o kartais užbėga veiksmui už akių ir taria: tik po daugelio metų Vasaris pamatė, pamatys... Šitokis subjektyvumas turi pavojaus kai kur išvirsti publicistiniu tonu. Subjektyvumu nudažo ir pasakojimą, kada kalba apie be galo



ilgus poterus, apie klierikus, kurie „po dvi valandas varg-davo katedroje“. Autorius savo subjektyvia nuotaika moka užkrėsti ir skaitytoją. Kaip jo lyrikos „vergas“ kankinasi nelaisve karaliaus pokyly, taip kankinąs rūstumas seminari-jos režime suplaka iš pirmųjų seminarijos skambalo dūžių. Ir per visą laiką seminarijoje rūstu, šalta. Jau viena koplyčia, kuri „buvo menkai apšviesta ūkanoto, pro langus besiskver-biančio rudens ryto ir dviejų žvakių“ (15 p.), išreiškia tą seminarijos niūrumą. Tik kada pavasaris išsprogsta, kada iš anapus mūrų atsilanko pažįstami ar pažįstamos, tą paniū-rusią atmosferą sušildo mėlynas oras. Šitokis laisvo gyve-nimo pasiilgimas tuoj primena tą pačią nuotaiką, kurią Putinas lyrikoj gražiai pavadino valia valuze jaunam plačias dūmas dūmoti. Tokis gamtos aprašymas kai kada išvirsta lyrizmu.

„Stovėjo jos (trobos) prisigūžusios prie kalnelio, aukš-tais medžiais apaugusio, tokios tylios ir liūdnos“ (82 p.).

Lyriškas dalykų traktavimas labiausiai žavi skaitytoją.

Pagaliau iškeltinas dar bent vienas požymis, charak-teringas Putinui ir apskritai šioms dienoms, tai ieškojimas veikėjuose ne herojų, bet žmonių, žmogaus paprastumo. Putinas vaizduoja savo žmonių ne kilniuosius nusiteikimus, bet, pasakyčiau, instinktyvųjį žmogų, ne viešąjį, bet intymųjį, ne šventadieninį, bet kasdieninį žmogų. Net iškilmingus momentus aprašydamas, autorius, beanalizuodamas žmogaus psichiką, randa, kad jo mintys ir jausmai dažnai nieko bendra neturi su momento iškilmingumu (šventimai, išpažintys, meditacijos...). Retkarčiais net ta iškilmingumo nuotaika autoriaus nagrinėjama koku, nors ir menkaverčiu, (gal net ir nereikalingu) anekdotu, ir čia jauti lyg tyčiomis norą parodyti, jog iškilmingasis momentas visai neatsako žmogaus dvasinį nusiteikimą (pvz. „pastipusio šuns“ anek-dotas).

Tokio paprastumo yra prisisunkusi ir Putino paskesnioji

lyrika. Jis nebūtų tikęs maironiniams poemos laikams, bet šiandien reiškiasi mūsų gyvenime miesčioniškos humanistinės tendencijos, ieškoti tik žmogaus, atmesti visus autoritetus. Tik šios tendencijos amžiuje ir galėjo atsirasti Putino romanas. Jame jis ir gali ir turi rasti pasisekimo. Tiesa, kai kas juo domėsis — girs ar peiks — tik dėl to, kad čia rašoma apie kunigą. O kunigas, tik dėl to, kad jis kunigas, kitų, pasak autoriaus, yra nemėgstamas. Antra vertus, kunigas jau vien dėl to, kad jis kunigas, nenorės, kad jo intymusis gyvenimas būtų prekyvietėje pardavinėjamas. Tai pseudomeniški patikimo ar nepatikimo veiksniai. Bet jie tokie kasdieniniai.

Nei kitos problemos nei kiti visuomeniniai tipai čia dar neliestini. Palauktina, ligi pasirodys kitas tomas. Bet kaipgi su vedamąja romano problema?

Pirmiausia tenka pripažinti, kad šita problema visą veikalą daro vieningą. Viena, ji sukoncentruoja apie svarbiausią veikėją visus kitus, kurie tik formuoja Vasario dvasią. Romano kompoziciją galėtum vaizdžiai palyginti taip: nuolatos prieš akis stovi jaunutis, gležnutis medelis, o aplinkui pasirodo ir vėl dingsta nežinia kur sodininkai, praeiviai, kurie jo šakas genėja, liemenį tiesia, kartais įdrėskia.

Antra, epizodai, dialogai dėl tos problemos daros griežtai tikslingi: jie visų lūpose sukasi apie kunigo santykius su visuomene, ar su moterim, ar su kūryba ir nors tos problemos neišsprendžia, bet ją nuolat paliečia. Pats Vasaris, kurio poetiniai gabumai pradėjo reikštis seminarijoje, nuoširdžiausiai prabilo tuose eilėraščiuose, kuriuose jis atvirai reiškė savo jausmus. O idealistiniai, kurstomieji-raginameji eilėraščiai jam buvo sausi, patetiški. Jis pats priėjo išvadą, kad jis kaip kunigas ne viską galės išreikšti, kas „jam ant širdies guli“. Veltui jis save įtikinėjo, kad jis galys būti dvilypis: kaip kunigas jis ne poetas, kaip poetas ne kunigas. Greitai jis įsitikins, kaip matyti iš autoriaus užbėgamos už akių pastabos, kad visi kunigo žingsniai yra vertinami kaip kunigo; žmonių

akyse jis nepasakys, kad čia ne kunigas rašė, bet poetas. Ir jis susidarys vieną išvadą: arba pasukti į dešinę ir pražudyti talentą, arba pasukti į kairę ir išgelbėti jį. Kas pasirinkti? Šitas klausimas nesprendžiamas dar romane, neliesime jo ir čia. Bet jis bus antroji problema, kuri autoriui knieti — ekskuningo problema.

Grįždamas prie romano ir laukdamas antro tomo, recenziją baigsiu iš savo pusės klausimu: jei Vasaris nebūtų įstojęs į seminariją ir jei kunigo pareigos nebūtų sukėlusios jo dvasioje konflikto, ar būtų kilusi ir nuoširdžiausioji jo lyrika?

## 2. EINA GYVENIMAS

Klausimai „kaip“ ir „kas“ literatūros kūrėjui yra lygūs, svarbūs. Išsireikšti kūrybiškai ir pasakyti svarus dalykas — kiekvieno gero romanisto tikslas. Kai kurias Putino „kaip“ ir „kas“ žymes buvau iškėlęs pirmojo tomo recenzijoje. Nenorėdamas kartoti, šioje recenzijoje paliesiu tik tuos kūrybinio vaizdavimo ypatumus ar turinio naujumus, kurie nebuvo paliesti arba kurie yra charakteringi šiam antrajam tomui.

### **Forminė vaizdavimo pusė: lyrinis ir epinis grožis**

Antrasis tomas yra mažiau lyriškas, o ir pati lyrika kiek kitokios nuotaikos. Skirias tiek, kiek skirias labiau brendęs Vasaris kunigas nuo mažiau brendusio subdiakono Pavasarėlio. Čia dvelkia tokis pat Vasario dvasios trapumas ir subtilumas, kad, rodos, tik pajudinsi jį koku neatsargiu žodžiu, ir trapioji dvasia tyla aimana pravirks ar subyrės. Ne demoniškas košmaras, kaip subdiakonato išvakarėse, bet poetiškos prigimties gaivalinis būtinumas skverbiasi iš Vasario. Čia nėra to dramatizmo, noro save apvaldyti, bet pasidavimas gaivalinei poeto stichijai.

I antrą romano pusę tomas daros vis epiškesnis, ramesnis.

Kaip labiau epiška šio tomo žymė reikia pastebėti stipresnę intriga, o ir iš viso čia jos esama daugiau. Dėl to romanas įdomiau skaityti; tiesa, užsimezgasios intrigos netrukus vėl atsimezga.

Kuo įdomesnis forminiu atžvilgiu šitas tomas už pirmąjį — tai dar stipresnis mokėjimas įsigilinti į kiekvieną charakterį, duoti jam gyvo, natūralaus žmogaus pavidalą, padaryti, anot paties Mykolaičio, gyvenimišką. Ir visi tie žmonės yra kiekvienas vis kitoks, su savo atskiru veidu. Jų savita dvasia prasimuša iš dialogo, iš elgesio, net iš mažiausio mosto. Atsimintina tik, kaip Stripaičio storžieviškumas ir cinizmas pasirodo iš jo garsaus posakio apie baronienę („bestija, ne vieno murdyta“), kaip Platūno gaspadoriški rūpesčiai išlenda iš jo rytmetinių vizitų į tvartus prieš mišias laikant, net prie altoriaus jo batai primena tuos vizitus.

Norėdamas paryškinti savo veikėjų polinkius, Putinas pasigauna antitezės, tos galingosios ryškiojo vaizdavimo priemonės. Nevienodai trys kunigai žegnojos, o kada Vasaris rengiasi eiti į balių, Ramutis — Sanctissimus atlankyti (225 p.).

Daugumas veikėjų parodyti tokie, kokie jie yra — jau susiformavę. Tik pats Vasaris ir Liucė tokie, kokie jie tampa — su jų psichine evoliucija. Ir Liucė skaitytoją maloniai nustebina: išdykėlė, padauža, flirtininkė, kunigų viliotoja, Vasarį pamilusi, pati sušvelnėja, taurėja, daros simpatinga, kenčianti mergaitė. O ištekėjusioj, nors ir be meilės, joje randas tokių ypatumų, kaip Tolstojaus Natašos. Josios pakitimas, man rodos, visai natūralus, nes ji, pamilusi, daug skaitė, daug galvojo. Bet man nevisai atrodo motyvuotas Vasario likimas seminarijoje, net antrąjį tomą paskaičius. Dar prieš subdiakono šventimus jis buvo pajutęs, kad kunigo darbas jam yra svetimas; dar tada sugriuvo tie argumentai, kurie jį buvo atvedę į seminariją. Beliko tik vienas — tėvų noras. Bet paskutinę apsisprendimo valandą nematom Vasario pastangų tėvams palenkti, tuo tarpu kai jis smarkiai kovoja, kad

Liucės paveikslu atsikratytų. Nebent sakytum, kad jo pasyvumas išsijudina veikti tik taip, kaip... sprogstamosios medžiagos. Ji tyli, kol jos užtenkamai nesutrenks. Gal ir Vasaris dar nebuvo užtenkamai sutrenktas, kad sprogtų ir mestų seminariją. Na, bet tokiais atvejais juo ilgiau laukiama, juo sprogimai stipresni.

Mažiausiai gyvas yra daktaras kapelionas Laibys. Jis daugiausia tik filosofuoja. Bet iš tokio pat filosofavimo Šlavantų Tėvelis atrodo visai natūralus ir ryškus. Neminint kitų charakterių, situacijų ir stiliaus, tenka pripažinti, kad Putinui „užtenka paprasto pasakymo išreikšti paslaptį iš pačios prigimties gelmių besiveržiančiai srovei“, kaip apie gerą menininką atsiliepia *Hochlando* romanų kritikas dr. Lutzeler (*Kunst und Unkunst*).

### **„Kas“: europinio modernizmo dvaras**

Romanas ne tik meniškai žmonių paveikslus kuria, bet ir pačius žmones rodo įdomios ir įvairios dvasios. Kiek parapijos gyvenimas yra įvairesnis už seminarijos gyvenimą, tiek ir antrojo tomo žmonės yra įvairesni už pirmojo. Tai vaizdas nykstančios senosios ir naujosios kartos su jos psichika, besikristalizuojančia naujų europinių idėjų atmosferoje. Senosios idėjos yra susitelkusios, galima sakyti, klebonijoje, naujosios dvare. Sustosim tik ties tom dviem grupėmis.

Iš literatūros esame pratę dvarą vaizduoti kaip kažkokį romantišką atgyvenusių žmonių muziejų. Putino dvare randam tik vieną „paskutinį mohikaną“ — baroną Rainakį „mokslininką“, visom kalbom iš karto kalbantį, įvairių kultūrų konglomeratą, kairuolį, maniaką. Tai paveikslas, tinkamas į Šatrijos Raganos, Vaižganto, Vienuolio bajorų galeriją.

Bet dvaro centre yra baronienė Rainakienė, autoriaus sumaniai rodoma čia koketė, čia ir maldinga, nuoširdžiai kilni, išsiskirianti iš aplinkumos savotiška pasaulėžiūra ir su ja

suderintu elgesiu. Jeigu Vasario psichika buvo pavadinta lietuviška, tai baronienės psichinė struktūra yra liguistai moderni, europinė, susidariusi pagal lenkiškąjį europizmą.

Baronienė save laiko gera katalike, priima sakramentus, duoda aukų, nes tie dalykai jai yra tradicinis gero tono reikalas. Bet jos gyvenimas (ypač jeigu tikėtum jos išpažinties nuoširdumu) ir juo labiau jos pažiūros nieko bendro su katalikybe neturi. Visas jos gyvenimo tikslas, gyvenimo skatintojas, gyvenimo norma, yra smagumas. Kitokių dėsnių ji nepripažįsta, kitokie argumentai jai neegzistuoja, viską išsprendžia „laikas ir gyvenimas“ (145 p.). Ir ji visai nuosekli, nes tas pats dalykas, kuris šiandien yra malonus ir dėl to reikšmingas, kitąsyk gali būti nemalonus ir dėl to nereikšmingas. Tai etinis reliatyvizmas.

Šitokia jos individualistinė, hedonistinė, reliatyvistinė filosofija yra sutapus su jos gyvenimu, ir kada ji savo pažiūras dėsto, atrodo, kad ji visai yra nuoširdi. Tatai ir daro jos tipą gyvenimišką. Net nežinia, ar ta savo filosofija ji stengias savo gyvenimą pateisinti, ar ji savo gyvenimą tvarko pagal savo pažiūras. Gal ir vienas, ir antras.

Baronienę lyg papildė antrasis Vakarų kultūros (vokiečių) auklėtinis kapelionas Laibys su savo imperialistinės Bažnyčios, su autonominio individualizmo, su erotinės hegemonijos idėjomis.

Mūsų literatūroje tokios pasaulėžiūros žmonės su jų sveikomis ir neigiamomis idėjomis yra naujiena. Autorius įžvelgė ir pas mus besusidarančius tokius tipus, kokių gausu Vakarų literatūrose. Tai žmonės, kurie atsirado bankrutavus pozityvizmui, bet vis dėlto dar nestengė galutinai iš jo išsikasti.

Kiek baronienės ir Laibio, o iš dalies ir paties Vasario ideologijos yra išaugusios vakarų Europos filosofinių idėjų atmosferoje, ryškėja, palyginus jas su Vakarų dabartinės literatūros žmogaus ideologija. Ilgametis vokiečių kritikas dr. Schröderis (Johannes Braun, *Unser Weg*, Bonn, 1928),

charakterizuodamas dabartinę vokiečių literatūrą, įžvelgia tris rašytojų ir jų vaizduojamųjų žmonių grupes: pirmoj per-sveria pojūčiai, tai natūralistai; antrojo, nepatenkintoj natū-ralistais, persveria jausmo kultas, ir trečiojo, einančioj dar toliau — persveria — dvasia. Man krinta į akį, kad Putino žmonės, kuriuos aš pavadinau dvaro europiniais modernistais, pasaulį supranta taip, kaip toji antroji Schröderio suminėta grupė. Užtenka tik dirstelėti į svarbiuosius tos grupės (Stefan George, Karl Hauptmann, kai kuriais veikalais G. Hauptmann, Ricarda Huch, Th. Mann, H. Mann, Schnitzler, St. Zweig.) charakteristikos bruožus.

Atmetę, sako Schröderis, šiurkštųjį materializmą, pajus-tinio pasaulio gelmėse jie pastebėję paslaptinių balsų. Jie įsiklausę ir į savo vidų, ir žmonijos dvasią ir suradę giliausią balsą, kuris, viską nusmelkdamas, šaukiąsis laimės, gyve-nimo džiaugsmo (plg. baronienę). Tas balsas veržijasis su galingais siautėjančiais išgyvenimais. Jų kūryba pasidavus jausmo įtakai, jausmui grožio, didingumo, taurumo, nuogąs-tavimo prieš tai, kas paslaptinga ir neišaiškinama (plg. likimo pirštą Putino romanel!), jausmui irracionalaus religingumo (plg. Vasario mistiką!), sudvasinto pasaulio. Miglotai jie jau-čia, kad kažin kur glūdi gilesnė pasaulio prasmė, ir laukia jos iškylant. Tačiau jie esą per giliai įaugę į pozityvizmą, huma-nizmą ir subjektyvizmą ir su Nietzsche laiko apreikštąjį asmeninį Dievą ir krikščionių tikėjimą atgyvenus. Dėl to viskas apspręsti lieką pačiam pagal savo saiką ir pajautimą (individualizmas). Tikruoju žmogum tesas tik vienas meni-ninkas, kuris turįs pats pergyventi ir iš savo gyvenimo sukurti meną. (Tai Laibio siūlomas savos asmenybės kūri-mas, tiesa, jis nenaujas ir dabartinėj svetimoj literatūroj. Juk Goethe laikomas tokiu savo gyvenimo piramidės statytoju, tokiu pat būdu aiškinamas populiariojo Fausto ir Margaritos tobulėjimas — per savo nuopolius!)

Doroviniu atžvilgiu tie žmonės stovį dar visiškai ant

pozityvizmo pagrindų. Pastovių, absoliučių ryšių, kurie žmogų saistytų, — nepripažįstą. Jie sustoję ir susigūžę ant to kelio, kurį naujiems laikams nurodė Nietzsche antžmogis, atpalaidavęs kalbamus rašytojus nuo dorovės dėsnių, nuo krikščionybės mokslo apie nuodėmę, sąžinę, artimo meilę, leisdamas jiems iškelti „Wille zur Macht“ asmenybės kultą iki pačių viršūnių, grožio ir jausmo kultą.

Dar labiau ryškėja kai kurie europiniai modernūs bruožai ir Vasario asmenyje, kada tas pats kritikas charakterizuoja tos moralinės ideologijos svarbiausią atstovą Stefan George. Jis aukščiausiai iškėlęs gražaus ir didaus žmogaus idealą. Šitas žmogus tai aukščiausias tauriausių, grynai prigimtinių vidaus jėgų produktas. Jis vadovaujas tik savo angelu — savo vidaus nusimanymu. Kitų nepaisydamas, jis turįs išlikti tik sau ištikimas. Doroviniai siekimai jam esą gryo, nepaliesto žmogiškumo siekimai.

Šitokios ideologijos žmonės nusilenkia savo aistrai ir ją vertina. Bet jų meilės supratimas maža pakitęs palyginti su natūralistais (plg. baronienės samprotavimus apie platoninę ir fiziologinę meilę!). Ji traktuojama gal kiek sentimentaliau, ironiškiau, skeptiškiau.

Šitas palyginimas rodo, kad pas mus jau susiranda tipų su ta liguista vakarų filosofija. Putinas juos ne pramanė, bet juos pastebėjo besiformuojant ir iškėlė. Visuomeniniu pedagoginiu atžvilgiu tai labai susirūpintinas dalykas, nes plintant tokios ideologijos žmonių skaičiui, keliant savo individualizmą ir heroizmą aukščiau už viską, gresia pavojus susilaukti kolektyvo saujos, kuri visas tas individualybes ir visą tautą sutrėkš. Dėl tų pačių priežasčių susirūpinta ir dvasios vadovų rengimu bei gyvenimu, o į tą pavojų autorius pirštu parodo, nors jam ir rūpi ne visuomeninė, bet meninė problema.



## „Kas“: nevykėlių klebonija

Neliečiant smulkesnių parapijos visuomenės atstovų, sustoti čia galima tik prie kunigų. Jų gyvenimas plačiau aprašytas ir lygiai meniškai, bet ne toks naujas ir ne toks psichiškai komplikotas kaip tų vakariečių. Autorius čia daug objektyvesnis kaip pirmame tome. Jis duoda neigiamų ir teigiamų kunigų. Tiesa, jei cinikas Variokas gerų kunigų iš viso tepriiskaitė 25%, tai ir šiame tome jų nėra daugiau. Vaizduojamas šventuolis, net naivus Šlavantų Tėvelis ir kunigas Ramutis. Abudu pavadinčiau bažnytiniais kunigais, kurių veikimas, kaip sakoma, neišaina už zakristijos durų. Abudu veikia bažnytiniu žodžiu ir gyvu savo asmenybės pavyzdžiu. Tiesa, Šlavantų Tėvelio mes girdim tik filosofiją, bet nematom jo praktiškai apaštalaujančio.

Kiti kunigai tai kunigai nevykėliai, prasilenkę su savo pašaukimais. Platūnas yra geras ūkininkas, bet mizerija kunigas; Stripaitis geras savo krautuvėlės diktatorius, bet menkas visuomenininkas — ne geresnis ir kunigas; pralotas Girvydas — politikas, nors į „seimą“ siųsk, bet kunigas tik nieko nepiktinąs; pagaliau pats vargšas Vasaris — poetas, o kunigas tik prisivertęs. Jis skirias nuo anų konfratrų tuo, kad anie susitaikė su savo likimu ir atsidavė kiekvienas savo palinkimams, atlikdami bent minimumą kunigo viešųjų pareigų. Vasaris „ne iš tų“. Jis pusiaupeša nieko nemoka, į viską nori įdėti visą save, o negalėdamas visas atsidėti kunigo pareigoms, nuolatos kankinasi.

Tokiu būdu pašaukimo klausimas čia gauna daug platesnės prasmės, nekaip iš pirmo tomo buvo galima spėti. Visa ta nevykėlių kunigų klebonija yra be pašaukimo.

Tik atsižvelgiant į tai, kad autoriui rūpi pirmiausia toji pašaukimo tezė, gali būti išaiškintas tam tikras provincijos kunigų vaizdo nepilnumas.

## **„Kas“: tarp klebonijos ir dvaro**

Tarp aukščiau aprašyto dvaro ir klebonijos atsiduria be pašaukimo geros valios Vasaris. Jis pasiryžęs būti geru kunigu, o jo prigimtis į kunigystę visai nelinkus. Klebonija su Vasario konfratrais atbaido jį nuo savęs ir nuo kunigo luomo apskritai, pavyzdgingieji kunigai nugąsdina jį kunigo idealo toľumu, o jo kaimynė, ponia Rainakienė, traukia jį į save. Traukia dvejopai: pritraukia Vasario širdį, maitina Vasario protą savo idėjomis; jai į talką eina Laibys. Juodu žadina jame norą pamaištauti, būti sau žmogum, didžiu poetu. Jų lūpos stiprina jame mintį, kad kunigas ir poetas nesuderinami: „jam visuomet stoka arba kūrybinės medžiagos(1) arba meniško blaivumo“ (209 p.), kad gražiausioji poezija neįmanoma be moters...

Vasaris atkakliai mėgino atsisakyti ir nuo baronienės ir nuo poezijos. Bet valios jam pritrūko. Jis ryžos poeziją suderinti su kunigyste. Nusprendė pagaliau daugiau „gyvenimą pažinti“, kad turėtų medžiagos poezijai, o poeziją kursiąs ne kaip kunigas, bet kaip žmogus, atvirai, nesidangstydamas simbolių skraistėmis. Bet kiekvienas toks žingsnis turėjo būti „išpirktas vidaus kančia“ (353 p.), nes „jis įkurdino savo sąžinėj rūstų teisėją — idealą, ir nuo to laiko visas jo vidaus gyvenimas ėjo konvulsyviškais sukrėtimais, nuopuoliais, atgailomis ir susigraužimais“ (200 p.).

Vasaris jau pasidavė iš dalies baronienės įkalbamas, Laibio pritiriamas, bet dar nepajėgia pasisavinti jos hedonistinės filosofijos — visur vadovautis smagumų ieškojimo dėsniu.

Ar išliks savaimingas, ar pasiduos ir kitoms europinio dvaro idėjomis? Tai atsakys trečiasis tomas. Iš anksto peršasi skeptiška mintis. Vasario nusilenkimas baronienės ir Laibio idėjomis, man rodos, yra menkesnės intelektualinės ir materialinės kultūros pasidavimas aukštesniajam išsilavinimui,

kaip kad doras kaimo vaikas dažnai pagenda mieste. Vasaris juk dar mokėjo atsispirti Liucės meilei, o baronienei jau nepajėgia. Jeigu ji apskritai moteris viliojo, tai dvaro moteris — ta aukštos inteligencijos, rafinuotų manierų moteris, dar labiau. Jo polinkiai į aristokratinę kultūrą aiškiai prabyla trapiojo sniego scenoje. Jis slankiojo apie dvarą, baronienės dar net dorai nepažinęs. Vasario likimas atrodo panašus į Lazdynų Pelėdos Petro Jonaičio likimą. Tik tenai kitokios asmeninės tragedijos esama.

Kad Vasaris pasinėšęs baronienės idėjomis pasekti, rodo ir simboliškas bažnyčios bokšto susprogdinimas. Tai ne paprastas atsitiktinis įvykis, o tam tikras reikšmingas simbolis: Putinas juk ir romane, kaip savo ankstesnėje lyrikoj, įpina vieną kitą simboliškai komentuojamą dalyką. Kaip gi realistiškai pateisintum, sakysim, kad ir pirmojo tomo Nepažįstamąją!

Simboliškon plotmėn atklydus, nejučiomis Vasary įžvelgi, kaip kitados Jonaity, mūsų tautos žiedų — inteligentų tautos tragediją. Kaip Vasaris kad svajoja sau žmogum būti, savo balso klausyti, o paklauso iš tiesų svetimo balso, taip ir lietuvių tautoje kalbama apie savitą kultūrą, o nejučiomis apsitraukiama svetimais lopiniais.

Šitai metaforinei prasmei iškilus, man Vasaris atrodo dar brangesnis, jo tragedija dar skaudesnė, nes ji yra ne tik asmeninė, bet visos tautos. Ar ji baigsis savitai, lietuviškai, ar baigsis svetimu baronienės receptu?

### 3. IŠSIVADAVIMAS

Dešimtis metų praslinko nuo momento, kada su antroju tomu buvo paleistas iš akių Vasario gyvenimas. Pasakojimas pradedamas 1924 metais Vasario sugrįžimu į Lietuvą iš Vakarų Europos. Šito laikotarpio dvejų metų fone ir eina romano įvykiai.

Tik porą kartų autorius su Vasariu išbėga į kaimą ir pora škiečių parodo kaimo pokarinę nuotaiką. Šiaip viskas mieste ar bent miesčioniška, inteligentų tarpe. Dėl to miesčionims šis tomas labiau prieinamas. Labiau suprantamas jis būtų ir užsieniečiui, kuriam svetimas rodytųsi lietuviškos klebonijos ar seminarijos gyvenimas, atvaizduotas pirmuose tomuose.

Vaizduojamo laikotarpio nuotaika nyki. Kaimas užsidaręs, paniuręs, tyliai, bet aiškiai nepatenkintas naująja Lietuva. Intelligentai taip pat. Net kun. prof. Meškėno, valdančiosios partijos žmogaus, tarti epochos ginamieji žodžiai virsta kažkokiu ironišku kaitinimu. — Tai tas momentas, kada Lietuva pergyveno politikoje parlamentarizmo krizę, o visuomeniniame gyvenime iš herojinės epochos persilaužė į realizmo ir materializmo epochą.

Autorius suranda šitos sumaterialėjusios Lietuvos po atstovą visoms svarbiosioms gyvenimo sritims: šeimai — Glaudžius, menui — Degutį, politikai — Stripaitį, kunigų luomui — kun. prof. Meškėną ir vienuolį, mokslui — Varnėną, lietuvių inteligentinei profesijai — teis. Indrulį. Tačiau visi jie yra tik taip sau žmonės: arba sumaterialėję, be jokių kilnesnių idėjų, arba bent nežymu, kad ko nors idealesnio siektų. Tai gyvenimo žmonės, kažkaip išmesti į paviršę nuo nematomo gilaus susidrumstimo. Tai gyvenimo putos. Autorius tenkinasi, to lietuviško gyvenimo putas išreikšdamas, ir jas apvainikuoja reljefingu Kalnynų mitingo vaizdu. Bet anksčiau būta idealizmo, būta plačių užsimojimų, pergyventa epocha, kuri tautos kultūrai davė gavių syvų, pastūmėjo ją nauja kryptim. Tai rodo ne tik atgimimo ir pirmų nepriklausomo gyvenimo metų istorija. Tai primena ir pats romanas. Antai, parkeliavęs į Kalnynus, Vasaris žvelgė į naujakurių trobesius buvusios Rainakynės vietoje. Tos menkos naujakurių lūšnos jam reiškė „didelį tautinį darbą ir didelį laimėjimą“ (316 p.). Kas gi pasidarė, kad Vasario sugrįžtaisiais

metais nebėra to tautinio darbo? Kur to subanalėjimo ir sumaterialėjimo šaknis? Romanas to nesprenžia. O kada mes nematome priežasčių, mes negalime suprasti to paties gyvenimo. Ir mūsų piktinimasis anais laikais nekuo skiriasi nuo tų davatkėlių, kurios, nesuprasdamos Vasario ir Auksės santykių, juose matė tik egoizmą ir pasileidimą.

Nors romane ir nematome, tačiau negalime susitaikinti su mintimi, kad ir tais laikais nebūtų buvę idealistų žmonių, kurie būtų kankinęsi dėl to visuomeninio sugedimo, kurie nieko nebūtų dirbę. Kitaip mes negalėtumėm suprasti nė gruodžio 17 dienos įvykio, kuris, Vasario tikėjimu, turėjo nušluoti šiūkšles ir papūsti gaiviu vėju lietuviškai kūrybai. Tradiciniu būdu pasakytumėm, — tautos dvasia, pasireiškusi per kariuomenę, atgaivino tautą. Tegul! Bet kodėl kariuomenės atstovas tik vienas Raibys ir tas neigiamas?

Dėl to epochos vaizdas negalima būtų laikyti pilnu, tikslu ir giliu. Tai daugiau publicisto pažvelgimas, ne istoriko. Publicisto ta prasme, kad publicistas yra subjektyvesnis už istoriką, kuris moka į praeitį žvelgti iš perspektyvos ir pragmatiškai. Ta pastaba nenorima „mokyti“ romano autorius istorijos, bet tik įspėti skaitytojas, kad istorijos čia neieškotų.

Prieškarinis visuomenės gyvenimas buvo labiau nusi stojęs. Pokarinis atgimusios Lietuvos veidas dar tik formavosi. Gal dėl to ir prieškarinės klebonijos ir dvaro reprezentantai yra ryškesni. Jie ryškūs yra išlikę ir pakliuvę į šį trečiąjį tomą, nors jau ir naujose aplinkybėse. Tų senųjų pažįstamų gyviausia ir gyvenimiškiausia tebėra Liucė Brazgienė, dabar jau Glaudžiuvienė. Jeigu anksčiau ji buvo pasirodžiusi išdykėlė mergiotė su išbudusiu ir savo dalios reikalaujančiu erotiniu instinktu, paskiau save kiek apvaldžiusi (nes mylima) motina, o čionai ji pasirodo nemylima žmona, bet instinktyviai meilės reikalaujanti moteris ir lygiai instinktyvi motina. Kai jos moteriškumas nepatenkinamas, jai lieka dar motiniškumas, o kai su Vytuko mirtimi ir tas jai atimamas, belieka tik nusi-

žudyti. Civilizacijos miesčioniško demono, kaip Vasaris sako, nagai ją spaudė vis stipriau, ligi katastrofos. Su visais ekstravagantiškumais, su atstumiančiu sumiesčionėjimu ji vis dėlto išliko bent atvira, nuoširdi. Ypač jos paveikslas ryškus po Vytuko mirties ir paskutiniame pokyly. O jos visą vaidmenį žmonių gyvenime autorius išreiškia stipriai simbolišku vaizdu: kai Vasaris grįžo iš kapų, Liuciją palaidojęs, matė iš Glaudžių balkono dulkinant kilimus, o nuo šaligatvio kiemsargis šlavė eglių spyglius...

Porą tik kartų, bet įspūdingai išeina į sceną ir antras pažįstamasis — kanauninkas Kimša, tik jau naujoje pozoje, palūžusio, sunaikinto tėvo pozoje. Tik Stripaitis, dabar jau seimo narys, toks pat. Kai tik jis prašneks, iš pirmų žodžių pažinsi, nors ir nematytum.

Bet naujos epochos atstovai išėjo blankesni, schemiškesni. Rodos, ryškiausias yra naujos Lietuvos kapitalistas „stuobris“ Glaudžius. Stuobriu vadinamas dėl to, kad ir jo išorė ir jo vidus nebuvo „estetiskai nuteikti: dvasinę kultūrą palaikė tiek, kad nueidavo į premjeras, nes geras tonas reikavo; žmoną vedė, nes sūnaus norėjo; kitiems reikalams ji nesvarbi, bet ją puošia, nes, gerai pasirodydama, imponuoja, ir jo bizniui tada išlaidos pro kitas dureles sugrįžta su procentais. Iš pirmo jo dialogo, kur jis nei iš šio, nei iš to kaišioja savo „taip, taip“, susidarome įspūdį, lyg jis būtų koks bukaprotis. Bet kažin ar tai nėra vienas jo komercinių sugebėjimų ženklas: tokia indiferentiška kalba komersantas puikiai paslėps savo planus (plg. H. Balzac, Grandet!). Ir tik gaila, kad autorius neužsiminė, kaip Glaudžius savo turtus susikrovė. Į materialistų, susmulkėjusių žmonių kolektyvinį paveikslą gerai derinasi teisininkas socialistas Indrulis, kuriam rūpi pana su gerais namais ir kitais priedais. Išnykusį su stačių plaukų kuokštele pralotą Girvydą pakeičia mažiau ryškus „plačių pažiūrų“ kunigas profesorius Meškėnas. Bet dar blankesnis yra senas iš seminarijos laikų pažįstamas eksklie-

rikas Varnėnas, dabar literatūros profesorius. Atrodo, kad Varnėnas yra tik rezonatorius Vasariui, kada šis nori savo credo išsakyti. Jeigu Vasaris, kalbėdamasis su Varnėnu, esti emcionalistas individualistas, tai Varnėnas atstovauja tais momentais sveikam protui, visuomeninėm tradicijoms.

Nepraleidus epizodiškai pasirodžiusio gyvo Degučio, primenančio „karjeristinį idealizmą“, kuris pas mus seimo laikais gavo žinomą „povorotnikovščinos“ vardą, stabtelėtina ties Aukse Gražulyte. Tai moteris, kuri toliau tęs Liucės, Rainakienės darbą. Tai pusiau lietuvė, pusiau anglosaksė. Nuo Liucės skiriasi tuo, kad ji, greitai pasiduodama savo jausmams, vis dėlto turi sveiką protą, vadovaujasi visada įgimtu ir išauklėtu taktu ir amerikietišku praktiškumu. Gražiausia ji pasirodo vaikiškoje idilėje Vasario kambary. Paskiau ji daros kiek schemiškesnė, sustingus.

Galimas daiktas, kad epochos bendras veidas išėjo kiek nepilnas, o jos reprezentantų paveikslai kai kurie pablankę dėl to, kad autoriui rūpėjo ne visuomenė, bet pats Vasaris. Atrodo, kad ir visuomenę autorius tiek vaizdavo, kiek ji turėjo reikšmės Vasario likimui. O ir Vasario, ir Lietuvos likimą autorius artimai sutapdo. Jau antroje tomo recenzijoje buvo pastebėta, kad Vasaris yra simboliška išraiška žymios mūsų inteligentų dalies. Šita išvada dar labiau stiprėja iš šio tomo: autorius sąmoningai ar nesąmoningai — (vis tiek!) tautos gyvenimą labai glaudžiai, kaip minėta, susieja su Vasariu. Juk antrasis tomas vaizdavo epochą prieš staigius įvykius, kurie sukrės visą kraštą. Ir tada pabaigoje nugriūva Kalnynų bažnyčios bokštas, mes simboliškai pajaučiame Vasaryje taip pat kažką sugriūsiant. Ir trečias tomas vaizduoja susitvenkusių atmosferą prieš įvykius. Panašiai viskas tvenkiasi ir Vasaryje. Kai Vasaris pamato žemės reformos sugriautą archaišką dvarų gyvenimą, jaučiasi, kad ir jo paties asmeniškasis, vidaus gyvenimas yra sukrėstas čia matomų atmainų... „Naujoje Lietuvoje kiekvienas turi kurti naują

gyvenimą“. Vadinas ir Vasaris. Kaip pirmojo laikotarpio sprogimą simbolizavo griūdamas bažnyčios bokštas, taip naujosios epochos galą šiurkščiai pavaizduoja iš vežimo besiverčias Stripaitis. (1) Pagaliau sprogus susitvenkusiai visuomeninei atmosferai gruodžio 17 d., Vasaris mano, kad ir jo gyvenime turi prasidėti naujas tarpas (401 p.).

I šitą naujų tarpų formavimąsi Vasario dvasioje, į jo psichoanalizę autoriaus akys labiau atkreiptos nekaip anksčiau. Prieš Vasarį jau aiškiai atsistojus dilema: aut-aut. Jeigu antrame tome dar susvyruodavo ir ryždavos „viską mesti“, tai „išsivadavime“ jis teoretiškai pasiryžęs „išsivaduoti“ iš pat pradžios, ir per romaną nubrėžiami jo praktiško „vadavimosi“ dvasios vingiai, ligi prieinama prie to, kad sėda rašyti vyskupui pareiškimą. Pareiškime, logiškai einant (o Vasaris mėgsta padaryti ir irracionalių įvykių!), turės atsisakyti nuo kunigystės. Kaip augo Vasaryje noras išsivaduoti, skaitytijas lengvai pastebi. Čia norima tik iškelti klausimas: kodėl? Kodėl jis nepadarė taip, kaip Stripaitis patarinėjo? Aišku, čia daugiausia nulėmė ypatinga V. psichinė struktūra. O ji yra tokia paini, taip sunkiai suvokiama, nors autorius ir daug aiškina, kad komentatorius rizikuoja atsidurti rolėje Kanto mokinio, kuris vienu vieną supratęs savo mokytoją, bet ir tai klaidingai...

Vasario dvasią norėčiau išaiškinti per analogiją. Ji, man atrodo, yra mišinys Hamleto, vaiko ir Goethes, nors ir ne taip stipriai išreikšta. Vasaris hamletišškai yra linkęs refleksuoti, kankintis savo mintyse, bet ne veikti. Ką griežta padaro jis tik pastūmėtas impulso iš šalies. Vaikiškai jis pasižiausia išoriniam impulsui, kuriuo jam kas užmetama iš viršaus, ir iš reakcijos jis veikia tada priešingai. Goetiškai jis pasiduoda impulsui, einančiam ne iš metafizinės būtybės kaip Hamletas, bet iš moters. Pirmoji moteris — Liucė atitraukė jo širdį nuo kunigystės, antroji moteris — Rainakienė pažadino jį „aukščiau siekti“, sukėlė jam maištingus norus,



užkrėtė hedonistine filosofija. Trečioji moteris — Auksė jį vėl gražina į žemę, jau anksčiau sukurstytus jo norus palenk-dama į tam tikrą vagą. Vasaris čia kaip Fausto šešėlis: nuo Gretchen prie Helenos, ieškodamas savo dvasinės harmo-nijos. Kaip Goethes sekėjas: nuo Fridrikės prie Stein. Goethiški atrodo Vasario santykiai su moterim: prie jos linksta, kiek ji skatina jo galias, kiek ji paremia jo tolimesnę egzistenciją. Tokia meilė yra imanti, ne duodanti. Tokia meilė yra nepastovi, kai iš mylimojo objekto jau ištraukia visa, kas buvo reikalinga jo egzistencijai. Ir šitą Vasario meilės pobūdį padeda atskleisti autorius, nurodydamas, kad po Liucijos mirties Vasaris jos pasigesdavęs, bet ne tiek pačios Liucijos, „kiek tos savo sielos būklės, tos ramybės, kurią suardė jos nusižudymas“ (398 p.). Vasaris nėra tikras net dėl Auksės: nežino, ar tai bus paskutinė, nenori susirišti su ja moterystės ryšiais, nes bus suvaržytas, Goethes žodžiais tariant, jo „piramidės įstatymas“.

Konstatavus šitą Vasario prigimties sutapimą su moterim, pažymėtina tik, kad visos šitos moterys nėra tikros lietuvės; pažymėtina, kad jis palinkęs iš karto net į dvi moteris — pirma Liucė ir Rainakienė, paskiau Liucė ir Auksė; kad jis dar nematęs Auksės, jau stengias jai patikti. Dėl to nesuprantama, koku būdu moteris Vasariui egzis-tuoja tik Lietuvoje. Nejau per tą dešimtį metų, kuriuos jis dažniausiai pasaulietiškai išgyveno svetimuose kraštuose, moteris jam neegzistavo? O Vasaris ir autorius tekalba tik apie šias tris moteris.

Hamletiškai savo neveiklumui Vasaris ieško filosofinio pateisinimo. Kaip Hamletas besimeldžiančio Klaudijaus nežudė, teisindamasis, kad maldoje mirtis jam būtų išgany-mas, taip ir Vasaris filosofiskai nori pagrįsti, kodėl jis nepa-kenčia kunigystės ir kodėl vis dėlto jos nemeta. Vasario draugas Varnėnas tokį teisinimąsi vadina tiesiog „išsisuki-

nėjimu“. O autorius platesnę tiesą iš to veda: „Kokių gi kliūčių žmogus nesugriau, norėdamas save pateisinti ir eiti savo širdies palinkimais“ (85 p.). Ir tai didelė tiesa. Žmogus susierzinęs, kenčiąs, pamilęs, skausmo prislėgtas tą savo būseną dažnai mėgina pateisinti filosofiniais motyvais, savo subjektyvia filosofija. Jeigu esti žmonių, kurie savo gyvenimą tvarko pagal prisiimtus iš šalies principus, tai esti ir žmonių, kurie savo įsitikinimus susidaro pagal savo gyvenimą. Šios antrosios rūšies žmogus, atrodo, ir Vasaris besąs. Ir dėl to su Vasario gyvenimo revoliucija evolvuoja ir jo įsitikinimai; atitrūkstant nuo kunigo luomo, vis labiau atitrūksta ir jo ideologija nuo kunigo ideologijos. Iš pradžių jis eina kunigo pareigas nuoširdžiai, paskiau vis rečiau jas atlieka, toliau nutraukia visai, toliau nutraukia ir paprastas Bažnyčios nario pareigas (trejus metus nebuvęs išpažinties), toliau jau nepaiso to, ką Bažnyčia laiko nuodėme (neleistinas mišių laikymas). Ir jo ideologijoje iš pradžių norima kovoti dėl poeto talento, paskui atsiranda ideologijos spragų, toliau reikalauja teisės mylėti moterį, pagaliau atmeta pozityvius Bažnyčios nuostatus, pasilikdamas tik dekalogą, tapdamas deistu ir pasirinkdamas sau gyvenimo idealu humanizmą, tą patį į 18 amžiaus deizmą atremtą vokiečių klasikų humanizmą, kuris, naujesnių vokiečių poetų tarpe įsigalėjęs, buvo vadinamas neohumanizmu.

Humanizmas su visa savo laikų filosofija vadinamas idealistine pakraipa. Nenuostabu, kad ir Vasaris savo siekimus pateisina idealistiniais sumetimais: „vaduojasi“ dėl talento. Kada paaiškėjo, kad tas išsivadavimas turi eiti jau per šeimą, Vasaris vengia taip klausimą išspręsti, atrodys tai neidealizu: „Kiek kartų ji (Aukšė) bandė apie tai kalbėti, Vasaris visados kreipdavo kalbą į šalį: šeimos jis nenorėjo. Jam vis atrodė būsia kažkaip gražiau, kilniau, nenusileidus į šeimos gyvavimo prozą“ (324 p.). Tai aiškus kontrastas Auksei, kuri į gyvenimą žiūri realiai, kontrastas ir Liucei, kuri

j tai, ką Vasaris idealistiniu būdu įsivaizduoja, žvelgia net ciniškai.

O kad Vasaris dėl savo neveiklumo, einančio iš jo prigimties, nesiryžta nutraukti ryšių su kunigyste, kaip jam siūlo Varnėnas, jis susidaro filosofiją, primenančią Goethes organizmo filosofiją: negalima daryti šuolių, reikia eiti evoliucijos keliu; reikia išgyventi ne protu, bet siela, psichologiškai prieiti (69 p.); reikia viskas palikti laikui ir aplinkybėms brandinti. Tai tokia pat žmogaus evoliucija, kaip gamtos augalo: pasėtas grūdas pamažu auga, gaivinamas saulės, daužomas lietaus, vėjų; kada priaugs, subręs, užteks tada menkam vėjeliui pūstelti, kad vaisius nukristų. Ir dėl to matėme, kad Vasario augimas ir brendimas artimai sutapęs su aplinkybėmis: jis pamažu atitrūko nuo kunigo pareigų, paskiau reikėjo atitrūkti nuo visuomenės, su kuria buvo susirišęs bičiuliškumo ryšiais, nuo tėvų. Ir kada tie ryšiai kaip voratinklio siūlai sutrūko, Vasaris galėjo jaustis subrendęs, naujas Vasaris, „išsivadavęs“.

To išsivadavimo dvi dalys: išviršinis išsivadavimas ir išvidinis. Kad senosios ideologijos mintys negraužtų širdies, Auksė pasiūlė išrauti visus senuosius įsitikinimus. Jiems pavaduoti Vasaris ir buvo susidaręs jau naują idealistinę filosofiją; sudarinėja net naujas sąvokas. Kada visuomenės opinijoje Vasaris gauna silpnavalio ir hedonisto vardą, jis nervingai atmeta tų žodžių ligšiolinę prasmę ir pakeičia, kaip sakoma, tų žodžių vertybes taip, kad žmonių vadinamas stipralis jo akyse išeitų menkesnės rūšies būtybė už silpnavalį, kad jo akyse hedonistu rodytųsi ne tik jis, bet ir kiekvienas, nes esą kiekvienas daręs dėl malonumo, tik tą malonumą vienas matęs degtinėje, kitas moteryje, kitas savo pareigas eidamas (Rainakienės filosofijos pėdsakai!). Hamletiškai savo žygius dengdamas idealistiniais sumetimais, Vasaris vaikiškai traukia idealizmo aureolę nuo dalykų, kurie kitiems atrodo šventi (antro tomo krikštas!). Tai reakcija prieš visu-

menines institucijas, kurios nesusiderina su Vasario ideologija ir veiksmais.

Aš laikyčiau tai ne koku pamfletu, kaip kas nori tikėti, bet irracionaliomis apraiškomis kenčiančio žmogaus, subjektyvia taip pat tam tikra skausmo filosofija, kaip kad autoriaus minima Liucės skausmo filosofija.(2)

Šitoks Vasaris vis dėlto sulaukė to momento, kada impulsas iš šalies (kurija) paskatino jį paskutiniam žygiui — atsisakyti nuo kunigystės.

Vadinasi jau nukrito varžtai, kurie, Vasario įsitikinimu, varžė jo idealą — jo talentą. Jau galėtų kurti. Bet Vasaris prisipažįsta, kad dvilypumas jo dvasioje vis tiek liko, harmonijos vis tiek nebėra: „Aš dabar įsitikinau, kad kas aš bebūčiau, abejojimų, vidaus kovų ir kentėjimų vis tiek neišvengsiu. Pagaliau ar reikia nuo jų bėgti? Aš manau, kad ne. Be vidaus kovų nėra kūrybos. Tik nuolatos degdamas ir atsinaujindamas meno žmogus gali kūrybiškai save pareikšti“ (405 p.). Vasaris jauste nujaučia, kad dvilypumas, kurį jis stengėsi lig šiol išvyti iš savo sielos, nepašalinamas. Ir teisingai, nes kiekvienas žmogus iš prigimties jaučiasi dvilypis: viena dalis visados jam rodos ideali, antra tą idealiąją pusę trukdanti; kiekviename tas dvilypumas stumia į kovą, į kūrybą, o kiekviena kova ir kūryba yra visados ir skausminga, ir džiaugsminga. Skausminga dėl proceso, džiaugsminga dėl vaisių. Harmonijos ieškojimas yra idealas, kaip paprastai visiškai nepasiekiamas. Pasiektas idealas tampa neidealas. Taigi ir kūrybinė laisvė, kurią vaizdavosi Vasaris savo kovų tikslu, man rodos, nebuvo jo tikrasis idealas. Tik tuo kūrybinės laisvės troškimui buvo sukonkretinęs savo dvasioje glūdinamą amžiną disharmoniją tarp noro daryti viena ir reikalo daryti kita. Dabar ant greitųjų Aukšės prispirtas Vasaris, savo prigimties genamas, mėgina formuluoti sau naują idealą, jau nebekalbėdamas apie kūrybos laisvę: „Būdamas kunigu, aš kovojau ir kentėjau, jausdamasis esą ne savo vietoj, dėl savo vidaus disharmonijos —

ir tai buvo egoistiškas skausmas, savęs narpliojimas ir analizavimas. Išsivadavęs aš turėsiu kovoti dėl principų, dėl gyvenimo teisių ir santvarkos, o gal stačiai dėl duonos kąsnio... Bet tai bus prasmingesnė kova ne tik man, bet ir kitiems... Aš nutariau priešintis ir, reikalui esant, kovoti dėl teisių tų, kurie iš jo (kunigų luomo) išstoja“-(405 p.). Auksė tą kalbą skeptiškai nutraukia. Mes tikime, kad Vasaris nuoširdžiai šiuo momentu nori kovoti, kad jis tiki savo principų taurumu, bet išeinant iš jo psichologijos, jis save apgaudinėja — jis pats nekovos, nebent bus įrankiu kitų rankose; jis prigaudinėja save, vaikiškai dvasios harmonijos kaltininkų ieškodamas išorės gyvenime; jis naiviai tikina save, kad savo pašaukimo darbas teikia tik malonumą ir jame netenka pasiaukoti.

Ligi šiol nubrėžtas romane Vasario paveikslas neduoda psichologinio pagrindo tvirtinti, kad Vasaris pajus savyje visišką harmoniją. Nebent jis perdirbtų savo charakterį.

Šiuokart pamėginus psichologiniu (ne etiniu) atžvilgiu žvelgti į romano svarbiausią personažą, nebėra vietos ir net reikalo kalbėti plačiau apie veikalo forminę pusę. Išvados būtų beveik tos pačios kaip apie ankstesnius toms. Atrodo, čia yra mažiau epinio ryškumo, bet kompozicija vieningesnė. Pažymėtinas tik romano pabaigimas: išeinant iš Vasario psichologijos jis visai galimas ir natūralus, bet kompozicijos atžvilgiu buvo galima laukti, kad tarp Vasario ir Auksės tikrai atsistos mirusioji Liucė ir neleis jiedviem susituokti ar bent laimingiems būti. Šitokia išvada peršasi ne tik dėl to, kad Vasaris tikėjo kažkokiu fatališku Auksės įsi-pynimu į jo likimą, ne tik Liucės žodžiais, kas būtų, jeigu ji mirus atsistotų tarp Vasario ir Auksės, bet ir autoriaus objektyviu faktu, kad mirusieji įsikiša į gyvųjų pasaulį (Liucės pasirodymas Vasariui!).

Kaip ir anksčiau gražiausios romano vietos yra lyriški gamtos vaizdai: puikus nakties refleksinis simboliškas Links-makalnio paveikslas, Nidos mėnesiena, trumpai dialogiškai

nupieštas spalvingas Palangos saulėleidis. Gražiausi kondensuoti psichologiškieji momentai — Liucė po Vytuko mirties, Liucės mirties ir jos vizija Vasariui.

Pabaigtina pažymėjus, kad šiame romane Mykolaitis skoningai kuria ir inteligentinę dailiosios literatūros kalbą bei stilių šalia ligi šiol vyravusios mūsų rašytojuose liaudinės ar naujesnės manierinės kalbos.